

LUÍS DE LOSADA E O PRANTO GALEGO POLA MORTE DE LUÍS I DE ESPAÑA (1724)

RAMÓN MARIÑO PAZ e DAMIÁN SUÁREZ VÁZQUEZ
INSTITUTO DA LINGUA GALEGA
UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

1. O TEXTO NO SEU CONTEXTO

O texto que neste artigo damos a coñecer constitúe unha nova mostra de poesía académica da etapa de decadencia da literatura galega. Trátase dun poema anónimo de feitura barroca incluído no libro da relación das exequias de Luís I celebradas polo Real Colexio da Compañía de Xesús de Salamanca a finais do mes de novembro de 1724¹. No dito libro afirmase que o pranto galego que aquí presentamos se compuxo nun improvisado certame poético plurilingüe en que participaron catro “estudiantes” ou “licenciados” de diversa procedencia². Cada un deles, seguindo un acordo previo, poetizou na súa propia lingua o sentimento de dor pola morte do xove monarca que, nacido en 1707, reinou en España durante só 229 días do ano 1724, os que mediaron entre a súa proclamación o 15 de xaneiro e a súa morte o 31 de agosto seguinte. As composicións, segundo o relato, foron recitadas por cadanseu autor ante un auditorio formado polos curiosos que se achegaban a visitar o túmulo funerario erixido na igrexa do Real Colexio, que é a que actualmente se coñece como *Iglesia de la Clerecía*, integrada na Universidade Pontificia de Salamanca.

1 O libro *Oracion Funebre* (1724), que contén o relato destas exequias, ábrese cunha “EXPRESSION DEL QVE DA A LUZ ESTE PAPEL” que principia así: “LVNES 27. de Noviembre de este año, celebrò el Real Colegio de la Compañia de Jesvs de esta Ciudad [...] las Exequias por la temprana, y para todos dolorosa muerte de nuestro Joven Monarca Don Luis Primero de este Nombre”. No entanto, nunha das páxinas correspondentes ao ano 1724 do *Diario del Real Colegio de la Compañia de Jesus de Salamanca* (ms. 578 da Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca, folio 468) o que se le é que esas exequias se celebraron non o 27, senón o 28 de novembro: “Honras de Luis 1º Rey de España: el dia 28 hizo este Coll[e]g[i]o las honras por Luis 1º Rey de España. Convidaron para ellas el P[adre] Prefecto de los Caualleros, a estos, y a los estudiantes y Coll[e]g[i]o el Prefecto de estudiantes. Canto la Missa el P[adre] Sagardoy, y el P[adre] Larramendi hizo la Oracion Latina”. Coidamos que é máis probable que o erro estea no diario manuscrito, e non na obra impresa.

2 Na realidade, baixo as denominacións xenéricas de *estudiantes* ou *licenciados*, empregadas indistintamente na narración deste lance, agóchase a identidade dalgunhas figuras singulares dentro da institución salmantina; entre elas, moi probablemente a de Manuel de Larramendi e a do galego Luís de Losada, como trataremos de demostrar máis adiante.

Ofrecemos, antes de máis nada, unha transcripción tanto do poema galego coma do breve texto en prosa que o precede e presenta. A única intervención de carácter gráfico que fixemos sobre o texto impreso de 1724 consistiu na substitución dos < f > altos por < s > baixos, modificación que aplicamos tamén ás citas extraídas de volumes antigos que aducimos no noso estudo. Non fixemos ningunha outra alteración dos usos gráficos do texto, como tampouco tocamos nada relativo á puntuación e á unión e separación de palabras, agás no caso do verso 43, no que cambiamos “qu’ òRey Luis” por “qu’ ò Rey Luis”. Ao final do artigo inserimos unha reprodución fotográfica das páxinas [36-43] do impreso, que son as que conteñen o relato do certame plurilingüe completo.

< páxina [37]> Saliò al punto el Gallego: y escogiendo aquel retazo del mismo lugar de Virgilio con mutacion de una palabra, - - *Manibus date lilia plenis.* - - *Purpureos spargam flores, & fungar amantis.* - - *Munere:* - - - dixo, que el difunto Rey avia enseñado à los Lirios à ser purpureos, sin perder nada del candor nativo: que sus Reales floridas prendas nos ofrecian una Primavera perpetua, pues ya este año la avia hecho empezar por Henero, y durar hasta Agosto: que bien podía el Cielo derramar flores à manos llenas, pues nada sobraria, para desviar la aspereza triste de un perpetuo hybierno, que nos intima el dolor de su ausencia. Añadiò, que la Lengua Gallega de puro cortès no se avia cultivado tanto, como pudiera, por ceder el lugar, aun en su patrio suelo, a la reynante Castellana: pero que no obstante explicaria el mismo pensamiento con algunas < páxina [38]> tiernas expresiones, que las Musas pudiesen adoptar, en estas

ENDECHAS

<p>Choren os meus dous ollos (Mal fadado de min!) Choren mais auga quente, Que fria ò Miño, è Sil, 5 Dò Ceo ò dòce orballo Non molle ò meu confin, Pois ja crùo dôr gèa Meu folgar, è meu rir. Pò la mañà ben cedo 10 O noso Rey Don Luis, Mais ledo, mais garrido, Qu’ò cravel, è ò jazmin: Tan lindo, tan benfeito Que posto cabe d’il,</p>	<p>15 20 25</p>	<p>Adonis è un probiño, Narciso vn aprendiz: De froles è ninguen O mais galàn Pensil, Nimigalla d’aromas O Hyblèo Jardin. Il foy Lis volta en rosa, Ou ben rojo alheli, Foy colorada neve, Ou nevado carmin. Foy maravilla muita, Que soubesse vivir Vnha alma tan christiana Nunh corpo tan gentil.</p>
---	--	--

	Rey, cuio pouco tempo		Serà d'eiqui por diante
30	Foy tempo tan feliz,	40	Vnh Inverno sin fin.
	Que reynou, fago conta,		Uotai me à maos ben cheas
	Oyto meses d'Abril.		Rojos Lirios: qu'assi,
	Ista pois Frol dà morte		Crendo, qu' ò Rey Luis torna,
	Logo que à vin ferir		O Inverno irà à fugir.
35	A negra fouce, negras	45	Mais nà leyra dò Ceo
	As miñas fadas vin.		Prendeu à frol de Lys,
	Non mais Abril, nin Mayo		E ò seu eido lle deixan
	Os Sinos faran vir:		Estrelas dò Zafir.

O título completo do impreso en que se incluíu este pranto galego é o seguinte:

ORACION FUNEBRE | CON QUE EL REAL COLEGIO | DE LA COMPAÑIA DE JESUS | DE SALAMANCA, | CELEBRÒ | LAS REALES EXEQUIAS | DE NUESTRO JOVEN MONARCA | D. LUIS PRIMERO | DE ESTE NOMBRE, | Y ALGUNA NOTICIA DEL APARATO | **lugubre que se dexaba vèr en la Iglesia | de dicho Real | Colegio.**

A súa portada achega ademais a seguinte información:

DALO A LUZ | D. MARTIN DE LARDIZAVAL Y ELORZA, | Colegial Huesped en el Colegio Viejo | de San Bartholomè Mayor de | Salamanca. | Con licencia del Señor Maestre-Escuela.

Ora ben, falta o nome do impresor e tamén se omiten o lugar e a data de impresión³. O libro presenta formato en cuarta (19x14'5 cm aproximadamente) e suma en total, incluíndo a portada, 32 follas, que carecen de paxinación.

Ata este momento son apenas cinco os exemplares conservados de que temos noticia: o da Biblioteca Xeral da Universidade de Santiago de Compostela (coa referencia R 11172), o da Biblioteca Histórica da Universidade Complutense (BH FLL 36670)⁴, o da Biblioteca Histórica de Santa Cruz da Universidade de Valladolid (U/Bc 12739(10)), o da Biblioteca Pública Yanguas y Miranda de Tudela (FA/1143(7)) e o da biblioteca do Santuario de Loiola, en Azpeitia (Guipúscoa) (0028,1-15(1)).

3 Foi redactado en Salamanca antes da fin de 1724: "LVNES 27. de Noviembre *de este año*, celebrò el Real Colegio de la Compañia de Jesvs *de esta Ciudad* [...] las Exequias por la temprana, y para todos dolorosa muerte de nuestro Joven Monarca" (p. [2]) as itálicas son nosas). Cremos que os traballos de composición e impresión do libro tamén se deberon de concluír antes de finalizar o ano.

4 Pódese consultar a súa reprodución en liña na "Colección Digital Complutense" (http://alfama.sim.ucm.es/dioscorides/consulta_libro.asp?ref=B24822310).

Ignoramos cal foi o volume da tiraxe que se fixo desta *Oracion Funebre*, pero cremos que debeu de ser reducido, dada a práctica entón habitual para este tipo de obras⁵. Supoñemos que parte dos exemplares impresos se distribuíron entre diferentes centros xesuíticos; os conservados nas universidades de Santiago de Compostela, Complutense e de Valladolid proceden moi probablemente dos fondos bibliográficos dos colexios da Compañía que pasaron a engrosar as bibliotecas das ditas universidades despois da expulsión decretada por Carlos III en 1767.

As partes en que se estrutura o libro son as seguintes:

- A portada (p. [1]).
- As palabras limiares do editor, Martín de Lardizával y Elorza (?-1743), recollidas baixo o título “EXPRESSION DEL QUE DA A LUZ ESTE PAPEL” (pp. [3-4]). Detállanse aquí os motivos que impulsaron a publicación do volume e descríbense a función relixiosa do día 27 de novembro e mais o monumento funerario construído para a ocasión.
- O repertorio de textos poéticos (pp. [5-47]). Nun primeiro bloque figura unha ampla mostra da poesía mural que adornaba o túmulo, a que o editor puido “aver à las manos” e que organizou no volume seguindo criterios lingüísticos: en primeiro lugar dispuxo as composicións latinas (pp. [5-12]) e a continuación os textos casteláns (pp. [13-32]), un soneto francés (p. [32]) e unha oitava italiana (p. [33]). Nun segundo bloque recóllense as poesías supostamente improvisadas por distintas persoas e grupos que visitaron a igrexa antes de que fose oficiada a misa das exequias (pp. [33-47]), entre as que acadan especial recoñecemento as pezas compostas no certame poético plurilingüe (pp. [36-43]). Pecha este apartado do libro unha xilografía co anagrama da Compañía de Xesús (p. [47]).
- A oración fúnebre “DELICÆ HISPANORUM EXINCTÆ. LAUDATIO FUNEBRIS IN OBITV LVDOVICI HOC NOMINE PRIMI HISPANIARUM REGIS” (pp. [49-64]), pronunciada tras a misa das exequias por Manuel de Larramendi (1690-1766), amigo de Lardizával e mestre de Teoloxía no Real Colexio desde ese mesmo ano de 1724⁶.

Segundo o relato contido no volume da *Oracion Funebre*, o encontro dos catro poetas congregados na igrexa da Compañía de Xesús de Salamanca foi fortuíto. Unha vez reunidos, decidiron alí mesmo “poetizar al assumpto del comun dolor, cada uno en su proprio idioma”, glosando ademais algúns versos da *Eneida* (p.

5 Apoia esta nosa hipótese a circunstancia de que fosen corrixidos manualmente en cada exemplar coñecido os erros de impresión detectados unha vez rematada a obra. Así, só nas páxinas reproducidas ao final deste estudo advertimos as seguintes modificacións: *Nérlac* > *Pérlac* (p. [37], v. 7), *Porc* > *Norc* ([37], 8), *A* > *Al* ([40], 17), *donado* > *denodado* ([41], 21), *supo* > *sopo* ([41], 39), *Fizera* > *Fiziera* ([41], 57) e *y* > *e* ([41], 77).

6 A oración fúnebre, de 16 páxinas, coñeceu tamén unha impresión independente nese mesmo ano (cf. Uriarte 1906: 369).

[36]). Nada se nos di sobre a identidade deses catro “estudiantes” ou “licenciados”, agás as súas procedencias: Guipúscoa, Galicia, Portugal e Castela a Vella. Tampouco se nos dan detalles acerca da maneira en que compuxeron os poemas nin do tempo que lles cumpriu para facelo, de modo que os lectores somos invitados a supoñer que foron escritos *in situ* e que debeu de ser un traballo máis ou menos improvisado. Segundo se indica, o primeiro en recitar os seus versos foi o guipuscoano. Nunhas breves palabras de presentación aclarou a pasaxe concreta de Virxilio que tomara como lema, adiantou brevemente o contido do seu poema e fixo algunha consideración sobre a lingua que ía empregar. E este foi en liñas xerais o esquema seguido polos demais poetas nas súas respectivas presentacións. As actuacións dos dous últimos participantes, a do portugués e mais a do castelán, foron polo visto as máis valoradas polo auditorio, que aplaudiu entusiasmadamente a intervención do primeiro e que, no caso do segundo, deu mostras de intensa emoción:

Algunos viejos lloraban de ternura, y consuelo, viendo, que aun vivia el Castellano antiguo⁷, y no se hartaban de besar el ayre, que venia herido del *maguèr*; diciendo que este, y otros vocablos contemporaneos, se debieran embalsamar, para que durassen incorruptos hasta el fin de Mundo (*Oracion Funebre*, p. [41]).

Con todo, a anécdota do certame protagonizouna un personaxe do auditorio, “un Golilleja mozalbeta, que tenia traza de oficial de pluma” (p. [41]). Tras a última das recitacións, este personaxe recriminoulle ao poeta guipuscoano a imposibilidade de comprender minimamente o significado do seu poema, polo que na súa opinión era factible que o versificador non se ativese á preceptiva temática lutuosa que esixían as circunstancias que os congregaran a todos aquel día. A resposta irada do guipuscoano non se fixo agardar e, para demostrarlle ao “ignorante” e “pobre de urbanidade” *golilleja* a súa versatilidade no manexo de linguas (e asemade o seu dominio versificatorio), trasladou para dísticos latinos o contido dos seus versos orixinais en éuscaro. Tras recitar esta nova poesía, o poeta guipuscoano quixo aínda ridiculizar o seu interlocutor, acusándoo de ignorar igualmente o latín e preparándolle *ex professo* unha tradución da súa “Euscara” inicial para o castelán, advertíndolle ademais que ía manexar un estilo sinxelo que lle fose accesible:

Mas porque todavia no sabra Vm. si viene al caso, ò no, pues para Vm. y otros de su cultura, el Latin serà Vasquence, y el Vasquence Latin; sacarè à Vm. de cuydado con otra no menos fiel traducion en Castellano, siguiendo à mis

7 A modalidade de castelán empregada polo poeta imita a lingua dos antigos cantares de xesta.

compañeros en el metro de Endechas, cada una de las cuales será expresión literal de su Copla Vasqueña, también por su orden: y no encresparé mucho el estilo, porque no demos en el mismo escollo (*Oración Funebre*, p. [43]).

Despois da reprodución deste novo poema, no relato da *Oración Funebre* indícase que “aquella especie de Academia” chegou á súa fin, “separándose los Licenciados y sus oyentes”, que deixaban espazo para os relixiosos de distintas ordes que tamén se achegaban a visitar o túmulo (p. [44]).

2. AS RELACIÓNS DE FESTAS, EXEQUIAS E CONMEMORACIÓNS E OS CERTAMES LITERARIOS DURANTE O ANTIGO RÉXIME

É cousa ben coñecida que, desde a aparición das súas primeiras unidades a mediados do século XVI, os colexios de xesuítas caracterizáronse, entre outras cousas, pola sistemática introdución de exercicios de composición literaria entre as súas actividades escolares, abertas tamén aos debates e á elaboración e representación de obras teatrais como medios idóneos para conseguir o desenvolvemento das capacidades creativas dos estudantes. Estas técnicas de ensino quedaron claramente descritas e prescritas na famosa *Ratio studiorum* (1599), o documento pedagóxico de referencia inescusable no labor docente dos distintos centros educativos da Compañía de Xesús⁸.

Con todo, coidamos que para encadrar como é debido a *Oración Funebre* salmantina de 1724 o que cómpre ponderar non é realmente isto, senón a tradición, moi consolidada xa no primeiro cuartel do setecentos, dos libros narrativos de festas, exequias, conmemoracións e certames literarios que tanto proliferaron durante o Antigo Réxime⁹. Estas celebracións, sostidas por institucións e personaxes de evidente relevancia política e social, funcionaron daquela como eficaces e socorridos instrumentos propagandísticos que contribuíron a reforzar simbolicamente as principais instancias do poder, tanto civil como eclesíástico. Podemos consideralas, por tanto, como actividades que serviron para apuntalar aos ollos da xente a preeminencia dos tres estamentos sobre os que pivotaba o goberno da sociedade da época: a monarquía, a aristocracia e a igrexa. Como ben observou Barriocanal López (1997b: 15),

8 Léase unha boa síntese da organización e a práctica docente prescrita na *Ratio studiorum* en Rivera Vázquez (1989: 451-456).

9 Sobre estas celebracións e sobre os impresos ou manuscritos en que se relatan véxanse, entre outros moitos traballos, Egido (1990a, 1990b), León Alonso (1989) ou Simón Díaz (1962). Entre as contribucións atentas ás relacións de festas, exequias e conmemoracións da Galicia do Antigo Réxime poden verse, entre outras, as de Alonso Montero (1993), Barriocanal López (1997a, 1997b), Filgueira Valverde (1970) e López (1992, 1995).

rende-la derradeira homenaxe ó rei defunto, presenta-las excelencias do novo monarca que vén de acceder ó trono, comunicar unha victoria de armas ou o nacemento dun infante, son ocasión propicia para o exercicio dun amplo repertorio de carácter propagandístico sobre a monarquía. Festas de canonización, consagracións de templos, festividades en torno das advocacións locais, son outros dos moitos acontecementos que constrúen a trama do celebrativo na sociedade española do barroco.

O número dos manuscritos e impresos en que tales celebracións se relataron, tanto en Europa como nas colonias americanas, é elevadísimo. Nós, aquí, limitáremonos a lembrar que unha parte importante da magrísima produción literaria en galego dos séculos XVI, XVII e XVIII que hoxe coñecemos está inserida precisamente en obras deste tipo. Imos referilas con moita brevidade.

En primeiro lugar, seguindo unha orde estritamente cronolóxica, cabe mencionar a “Canción galega en loor de don Diego das Mariñas Parragués”, posiblemente composta con ocasión dos festexos celebrados na Coruña pola entrada na cidade de Mariana de Velasco, muller do eloxiado, en agosto de 1594 (Álvarez e Rodríguez Montederramo 2003: 256). Maior afinidade temática coas nosas *endechas* teñen os dous sonetos publicados na *Relacion de las exequias que hizo la Real Audiencia del Reyno de Galicia, á la Magestad de la Reyna D. Margarita de Austria* (1612), debidos a Pedro Vázquez de Neira e a Juan Gómez Tonel; son as únicas pezas en galego recollidas neste volume, pero sabemos que houbo máis entre as presentadas na fase de exposición mural das exequias, xa que na presentación con que eses dous sonetos se introducen no libro dise que “de las Poesias Gallegas que huuo en ta[n] justa solemnidad se ponen aqui las que se siguen” (Gómez Tonel 1997: 4-5). De 1697 datan os nove romances composteláns incluídos no volume das *Fiestas Minervales, y aclamacion perpetua de las Musas, à la inmortal memoria de el Ilustrissimo, y Excelentissimo Señor D. Alonso de Fonseca El Grande*, que corresponden a dous dos sete “assumptos” ou modalidades contemplados nas bases do certame dese ano¹⁰. Pouco despois, como recordo das festas celebradas en Ourense polo nacemento do príncipe Luis Jacobo, primoxénito de Filipe V, imprimiuse en 1708 o volume *El Clarin de la Fama, y Cithara de Apolo*, que recolle os “Versos gallegos à Nuestra Señora de Reza” do cóengo Joseph Noguero y Camba. Xa en 1722, a *Gazeta de Madrid* fixo pública unha invitación para glosar unha anécdota piadosa protagonizada por Filipe V e a raíña Isabel de Farnesio; a ela responderon, entre outros moitos, os irmáns Anselmo e Plácido Feijoo, cuxas composicións en galego foron recollidas nas *Sagradas Flores del Parnasso* (1723).

10 Un décimo romance en lingua galega, composto por Luis de Fuentes, non foi recollido no volume.

Finalmente, debemos mencionar neste apurado repaso as “Coplas gallegas” que Diego Antonio de Zernadas y Castro, o Cura de Fruíme, inseriu nun volume publicado en Santiago de Compostela con motivo da entronización de Carlos III en 1759¹¹.

Pero temos ademais noticia de que outras celebracións similares levadas a cabo durante o Antigo Réxime contaron igualmente coa participación de composicións en lingua galega, aínda que, por non seren publicados eses textos, hoxe non conservemos deles máis ca a memoria da súa existencia. Referímonos, en primeiro lugar, ás festas do colexio de xesuítas de Monterrei de 1572, celebradas co gallo do traslado dos restos mortais do seu fundador, don Alonso de Acevedo; sabemos que os escolares que nelas participaron presentaron composicións alusivas en sete linguas diferentes, e que unha delas foi a galega (Rivera Vázquez 1989: 144). E estamos a falar tamén das festas compostelás de 1713 pola canonización do papa Pío V, en que un dos corredores do claustro de San Domingos de Bonaval, o da sancristía nova, foi engalanado con “Madrigales Italianos, versos Gallegos, Castellanos, Sonetos doblados, y comunes à este modo” (*Fiestas Compostellanas* 1715: 51).

Como curiosidade significativa debemos aínda referirnos a un par de obras teatrais escolares representadas en colexios de xesuítas con motivo da visita de personalidades destacadas, pois estas obras inclúen breves intervencións en lingua galega, postas sempre en boca de personaxes rústicos. A máis antiga das dúas coñecidas actualmente é a *Égloga de Virgine Deipara*, que, representada na visita de Gaspar de Azevedo y Zúñiga, Conde de Monterrei, a esa vila ourensá en 1581, conta cun himno final en galego (González Montañés 2007). A outra é a *Comedia de la invención de la sortija*, que se representou en 1594 durante a estada de Rodrigo de Castro, cardeal e arcebispo de Sevilla, en Monforte de Lemos, a onde viaxara para celebrar a inauguración do colexio de xesuítas que se abría na vila; a peza contén un entremés en galego en que interveñen tres pastores e un tamborileiro (cf. Cortijo Ocaña 2001). Sen vínculo coa Compañía de Xesús pero da mesma época, talvez de entre 1595 e 1596, é un *Diálogo de Alberte e Bieito* que debeu de lerse ou representarse na corte literaria que don Diego Sarmiento de Acuña mantiña daquela no seu pazo de Gondomar (cf. Álvarez e Rodríguez Montederramo 2002).

Polo seu ton solemne e o rexistro formal que nel se emprega, o pranto galego pola morte de Luís I forma parte dun reducidísimo grupo de composicións da etapa de decadencia da literatura galega no que podemos incluír tamén a “Canción

11 Remitimos ao traballo de Rosario Álvarez (2003) para coñecer unha relación detallada da produción escrita en lingua galega durante os séculos XVI e XVII que actualmente coñecemos e ao de Ramón Mariño Paz (2012: 134-137) para a do século XVIII.

galega en loor de don Diego das Mariñas Parragués”, os dous sonetos das exequias da raíña Margarida de Austria e, xa na súa mesma centuria, o soneto “A Filida” de Joseph Cornide Saavedra. Cremos que non forman parte deste grupo nin o romance composto por Noguerol y Camba con ocasión do nacemento do príncipe Luís Jacobo, o futuro Luís I, de carácter popular, nin tampouco o inacabado *Coloquio de veinticuatro gallegos rústicos* (1746) de frei Martín Sarmiento, obra emblemática do período de que estamos a ocuparnos, pois, a pesar de tratar do falecemento e os funerais de Filipe V e da posterior subida ao trono de Fernando VI, adquire en boca dos seus personaxes infantís un ton coloquial, e mesmo por veces de aparente irreverencia, que o afastan decididamente do poema que nos ocupa.

3. LUÍS DE LOSADA E PRADA, PROBABLE AUTOR DO PRANTO GALEGO DE 1724

Non podemos precisar con exactitude as tarefas que asumiu o xesuíta galego Luís de Losada e Prada na elaboración da *Oracion Funebre* de 1724. O seu nome aparece anotado á man na portada do exemplar do impreso, actualmente extraviado¹², que hai máis de cen anos consultou o padre José de Uriarte na biblioteca do santuario de Loiola, en Azpeitia:

En el ejemplar de la biblioteca del Colegio de Loyola se escribe, de letra del tiempo: sobre *Oracion Funebre*, “del P^e M.^l de Larramendi”; y sobre *Noticia del aparato lugubre*, “del P^e L. de Lossada” (Uriarte 1906: 369).

Tanto Losada coma Larramendi foron profesores do Real Colexio da Compañía de Xesús de Salamanca. De que o padre Larramendi foi o autor da oración fúnebre en latín polo rei Luís I non nos cabe a menor dúbida, pois o dato aparece claramente especificado no interior do volume: “Finalizòse esta gravissima funcion, con la Oracion Funebre, que dixo el Rmo. P. Manuel de Larramendi” (p. [46]). Na mesma dirección apunta a xa mencionada anotación do *Diario del Real Colegio de la Compañía de Jesus de Salamanca* (ms. 578 da Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca, folio 468): “Canto la Missa el P[*adre*] Sagardoy, y el P[*adre*] Larramendi hizo la Oracion Latina”. Segundo Uriarte, o acerto da anotación manuscrita da portada do devandito exemplar de Loiola no tocante á autoría da *Oracion Funebre* confírelle credibilidade ao apuntamento

12 A pesar dos esforzos realizados por Olatz Berasategui, bibliotecaria e arquivista do santuario de Loiola, non foi posible dar co seu paradiro. O libro non formou parte, cómpre indicalo, da importante remesa de volumes do fondo antigo que en 2010 foi transferida en depósito á Universidade de Deusto.

que nesa mesma portada atribuía tamén a Luís de Losada algunha responsabilidade na elaboración do volume:

De la *Oracion* [...] puede verse [...] la prueba de haber sido, en efecto, el P. Larramendi su verdadero autor. Pues, de que el P. Lossada lo fuera también de la *Noticia ó Relacion* que va en las primeras 24 hojas [é dicir, o resto do libro], puede considerarse como argumento, cuando menos, de probabilidad el acierto del anotador en la atribución de la *Oracion Funebre* (Uriarte 1906: 369).

Con todo, resulta completamente improbable, iso cremos, que Luís de Losada fose o autor da “Expression del que da a luz este papel” que introduce o volume, pois, sendo galega a súa orixe, dificilmente podería referirse el a Larramendi como “paysano mio” (p. [3]). Nese labor cadra ben o nome de Martín de Lardizábal (lémbrese o “Dalo a luz” da portada), nado en Segura e con orixes familiares en Idiazábal e Legazpi (Roxas y Contreras 1768: 650), localidades guipuscoanas non moi afastadas do Andoain natal de Larramendi.

A anotación do nome de Losada no exemplar da *Oracion Funebre* de Azpeitia quizais apunte máis ben –é unha hipótese– a unha posible responsabilidade do xesuíta galego no labor de selección, organización e presentación das distintas pezas poéticas; ou, facendo outro tipo de interpretación igualmente plausible, podería aludir a unha máis ca probable participación súa no libro como poeta, talvez relevante en termos cuantitativos, cousa que non estrañaría en quen foi un áxil versificador en latín, castelán, francés e italiano (Yebra 1748: 9), as catro linguas empregadas na poesía mural do túmulo funerario de Salamanca. Por outra parte, opinamos que Losada debeu de ser o autor das *endechas* galegas recollidas no volume. Expoñeremos a seguir os nosos argumentos, comezando por salienta algúns datos básicos da súa biografía e da súa personalidade que contribúen a desvelar este pequeno enigma.

Ademais de filósofo escolástico e teólogo moi recoñecido no seu tempo e aínda cultivador notable doutros campos do saber (historia, haxiografía, xurisprudencia...), o padre xesuíta Luís de Losada e Prada (1681-1748) foi un poeta que mereceu este circunstanciado eloxio por parte do seu discípulo e sucesor na cátedra Jacinto de Yebra, galego de Lán cara:

Sobre ser un Rhetorico en todas las partes de la eloquencia cumplidissimo, tenia un numen poetico tan especioso, y tan flexible à toda variedad de metros, que no es facil distinguir, qual es lo mas primoroso de sus composiciones, si su inventiva en lo comico, ò su harmonia en lo lyrico, ò su sainete en lo jocoso, ò su viveza de sentimientos en lo funebre, ò su elevación en lo heroico (Yebra 1748: 9).

Ese seu nume poético suscitou tamén as gabanzas de Manuel de Larramendi e de non poucos críticos máis, contemporáneos del ou non¹³. Foi, en definitiva, dono dunha pluma douta, áxil e versátil, ocasional versificador en francés e italiano, respectado escritor en latín e castelán tanto en prosa coma en verso e autor dun afamado *Cursus Philosophici Regalis Collegii Salamanticensis Societatis Iesu* en tres tomos, aparecidos na capital do Tormes nos anos 1724, 1730 e 1735. Porén, cremos que ata o de agora ninguén sospeitara que esa douta pluma do afamado xesuíta setecentista puido escribir tamén algúns versos en idioma galego, é dicir, no idioma dos seus eidos natais.

Fillo de pais que ostentaban unha posición de certa relevancia social na contorna rural en que residían, Luís de Losada naceu o 20 de febreiro de 1681 na aldea da Ermida, situada no actual concello lugués de Quiroga, ao pé do Courel. Logo dun período de duración descoñecida en que estudou na Universidade de Salamanca, en 1698 ingresou como novizo na Compañía de Xesús¹⁴. Tras varios anos de novos estudos en Villagarcía de Campos (1698-1701), Santiago de Compostela (1701-1704) e Salamanca (1704-1708) e despois de transitar como docente por Villagarcía de Campos (1708-1710), Medina del Campo (1710-1713) e Valladolid (1713-1718), acabou exercendo como profesor de Filosofía, Teoloxía e Sagrada Escritura no Real Colexio da Compañía de Xesús de Salamanca (1718-1748)¹⁵, onde tivo como avantaxados discípulos a Manuel de Larramendi, o célebre defensor e estudoso setecentista da lingua vasca, e mais a José Francisco de Isla y Rojo, autor da celebrada *Historia del famoso predicador fray Gerundio de Campazas, alias Zotes* (1758).

Á beira do Tormes Losada exerceu, ademais das súas tarefas docentes e apostólicas, unha intensa actividade pública en defensa da Compañía de Xesús, participando con impresos en prosa e verso en numerosas e virulentas polémicas que adoitaban ter o instituto ignaciano como albo das máis acerbas críticas (cf. Cortina Iceta 1981: 89-338, 419-540). Tamén empregou o seu talento compositivo na elaboración de diversos escritos a través dos cales sostivo unha áspera retesía con

13 Segundo o famoso xesuíta guipuscoano, “las musas vivieron con él, se entiende muy cristianas, pero bellisimas y rozagantes, como se ve en lo que se halla suyo de este género, y lo confiesan los poetas de por acá” (apud Cortina Iceta 1981: 53). Cf. tamén García Boiza (1915) e Rodríguez Cabrero (1932: 40).

14 Así se anotou o ingreso nas páxinas correspondentes ao mes de abril de 1698 do *Diario del Real Colegio de la Compañía de Jesus de Salamanca*: “A 24 se hizo consulta p[ar]a reciuir á Don Luys de Lossada, sobrino del P[adr]e Prada. Reciuiole el P[adr]e R[ect]or el día 26, y al siguiente le llebo á Villag[arci]a el P[adr]e [...] con licencia del P[adr]e Prov[incia]l” (ms. 578 da Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca, folio 413). Á dereita desta anotación escribiuse a palabra “Novicio”.

15 Lese o seguinte no *Diario del Real Colegio de la Compañía de Jesus de Salamanca* (ms. 578 da Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca, folio 445): “El día 26 de dicho mes [outubro de 1718] passo deste colegio a la cathedra de terzia del colegio de S[a]n Ambrosio el P[adre] Cayetano Salcedo; y en la deste colegio entro el P[adre] Luis de Lossada”.

Diego de Torres Villarroel, estafalario escritor e catedrático de Matemáticas da Universidade de Salamanca e coñecido militante da facción antixesuítica a quen xa en 1718 se referira Losada con patente desprezo:

A este libertino
y a otros de su palo
no se les responde,
se les echa un gargajo (apud Cortina Iceta 1981: 295).

Anos despois, en 1727, o xesuíta quirogués, igualmente despectivo, presentaría a Torres como “un Loco celebre, que anda por esta Ciudad, y se llama Diego” (*La Juventud triunfante*¹⁶ [1727?] 303). Esta visceral xenreira, polo que sabemos, debeu de acompañalo mesmo ata o final da súa existencia.

Nestas angueiras revelouse Losada como escritor e orador ben dotado para a sátira e a burla xocosa e como bravo, indignado e sañado gladiador afeito a responder coa máxima dureza aos seus contrincantes. Foi moi dado a publicar obras baixo pseudónimo ou sen ningunha declaración de autoría, polo que entre os seus non moitos estudosos son obrigados os esforzos por tratar de confeccionar unha listaxe completa e definitiva dos seus escritos, procurando nos máis variados indicios todas aquelas probas que poidan delatar a intervención da súa pluma (cf., como confirmación disto, Cortina Iceta 1981: 18-34). Non pode estrañar, por tanto, que Losada dese ao prelo o pranto galego pola morte de Luís I sen se declarar autor del.

Morreu en Salamanca o 27 de febreiro de 1748, con sesenta e sete anos de idade. Parécenos significativo que na anotación que con este motivo se fixo no *Diario del Real Colegio de la Compañía de Jesus de Salamanca* se destacasen tres trazos básicos da súa personalidade:

Difunto. El 27 de Febrero de este presente año de 1748 murio a las 3 de la tarde el P[adre] Luis de Lossada, cathedratico de Escritura casi 30 años de este Real Colegio, Escritor afamado, è insigne defensor de la Compañía, contra la malignidad de los emulos, que pretendian obscurecerla (ms. 579 da Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca, folio 15)¹⁷.

16 Luís de Losada tivo unha destacada participación, a carón do padre José Francisco de Isla, na elaboración deste volume titulado *La Juventud triunfante* (1727), no que se narran con bastante extensión as festas con que o Real Colexio da Compañía de Xesús de Salamanca celebrou as canonizacións de San Luis Gonzaga e de San Estanislao Kostka.

17 Nas liñas seguintes da mesma páxina infórmase sobre as diversas honras fúnebres que os días 28 e 29 de febreiro e 1 e 4 de marzo seguintes se lle tributaron a Luís de Losada en Salamanca.

Catedrático de Sagrada Escritura, escritor célebre e conspicuo defensor da Compañía de Xesús: velaí as tres facetas da personalidade de Losada que este anotador salientou, ao noso parecer con acerto.

Este é, reducido aos seus trazos máis sobranceiros, o perfil da persoa a quen nós cremos autora do pranto galego con que en 1724 se lamentou no Real Colexio da Compañía de Xesús de Salamanca o falecemento do rei Luís I de Borbón. Apoiamos esta nosa hipótese tanto en argumentos relacionados coa elaboración e a transmisión do impreso que o contén coma nos que teñen que ver coa selección das variantes diatópicas do idioma galego utilizadas no poema.

Como xa dixemos, na portada dun exemplar da *Oracion Funebre* actualmente extraviado que pertenceu ou pertence á biblioteca do santuario de Loiola da Compañía de Xesús alguén, con letra do século XVIII, escribiu “del P. M[*anue*]l de Larramendi” por riba das palabras “Oracion Funebre” e “del P. L[*uis*] de Lossada” por cima de “Noticia del aparato lugubre”. Xa que logo, parece certo que Losada participou na elaboración deste impreso e, por tanto, tórnase moi verosímil que fose el, como galego, quen escribise as *endechas* en lingua galega que na obra se conteñen, ao tempo que Larramendi sería, polo menos, o autor dos versos en éuscaro e das súas traducións ao latín e mais ao castelán, así como da oración fúnebre en latín. Cara á mesma conclusión apunta a coñecida condición de poeta de Losada, que xa en 1707 publicara a súa primeira obra en verso (cf. Cortina Iceta 1981: 18, 54), dedicada precisamente ao nacemento de quen en 1724, ao finar, suscitou a organización das súas exequias no colexio de xesuítas de Salamanca: *De el P. Luis de Losada de la Compañía de Jesús. Alegórica Expresión de la Verdad, sobre el horóscopo feliz del Serenísimo Luis Fernando, Príncipe de las Españas*¹⁸ (Salamanca, 1707).

E aínda resulta oportuno lembrar, en apoio da tese da participación do padre Luís de Losada na elaboración do volume da *Oracion Funebre*, que o quirogués mantivo unha estreita relación cun dos autores probados do libro, pois sabemos que “Larramendi fue discípulo de Losada, y estimaba extraordinariamente a su maestro, con quien le unía una gran amistad” (Cortina Iceta 1981: 47)¹⁹. Non parece aventurado imaxinar que o bo entendemento entre os dous compañeiros de orde existise xa por volta de 1724. Por outra banda, Martín de Lardizával, tamén partícipe seguro no volume e tamén amigo de Larramendi, debía de ser unha figura próxima a Losada, pois o seu irmán, Juan Antonio de Lardizával y

18 Tomamos o título desta obra de Cortina Iceta (1981: 18, 54), quen evidentemente modernizou as súas solucións gráficas.

19 Proba desa amizade é a eloxiosa descrición que Larramendi fai de Losada, xa falecido, nunha extensa carta remitida ao xesuíta francés Guillaume-François Berthier, de mediados de 1748 (Rodríguez Cabrero 1932: 39-40).

Elorza, editara en 1720 un impreso da autoría do xesuíta galego sobre un dos seus mestres no Real Colexio de Salamanca (Cortina Iceta 1981: 19).

Noutra orde de cousas, as variantes diatópicas observables nestas *endechas* galegas cadran ben coa hipótese de que as escribise en 1724 un quirogués culto que, orfo doutras referencias orientadoras no seu exercicio literario, tomase como modelo de adscripción básica a variedade de galego que con certeza coñecería mellor: a da súa propia comarca natal. En efecto, a dialectoloxía galega actual sitúa nas terras luguesas de Quiroga case todas as variantes diatópicas máis singulares que detectamos nesas *endechas*²⁰:

1. *auga* (v. 3) e non *agua* (cf. ALGa 3: mapa 401);
2. *muita* (v. 25) e non *moita* nin outras variantes posibles (cf. ALGa 2: mapa 271; ALGa 3: mapa 18²¹);
3. *oyto* (v. 32) e non *uyto* (cf. ALGa 2: mapa 283; ALGa 3: mapa 42);
4. *maos* (v. 41) e non *mans* nin *mas* (cf. ALGa 2; mapa 37²²; ALGa 3: mapa 219);
5. *mañà* (v. 9) e non *mañán* (cf. ALGa 2: mapa 327; ALGa 3: mapa 213);
6. *il* (vs. 14, 21) e non *el* como pronome persoal tónico, suxeito ou termo de preposición, da terceira persoa de singular e do xénero masculino (cf. ALGa 2: mapa 159²³);
7. *prende* (v. 46) e non *prendiu* (cf. ALGa 1: mapa 55);
8. *Uotai* (v. 41) e non *vote* ou *botade* (cf. ALGa 1: mapa 26);
9. *eiqui* (v. 39) e non *aquí* (cf. ALGa 2: mapa 310).

Obviamente, cos datos do *Atlas Lingüístico Galego* concordan esencialmente os que ofrece Fernández Rei (1990: 148, 150-151, 160), quen, entre outras, selecciona como variantes caracterizadoras da microsubárea do Courel, na que está situada Quiroga, o pronome *il*, no canto de *el*, e mais o adverbio e cuantificador *muito* en lugar de *moito*. Que a coexistencia de *il* e *muita* se dese tanto no pranto galego de 1724 coma nas terras quiroguesas e courelás de finais do século XX parécenos un indicio moi revelador da máis ca probable identidade do autor dese poema.

20 O demostrativo feminino *ista* (v. 33 das *endechas*) non o sitúa o ALGa 2 (mapa 225) en Quiroga, mais si na veciña Pobra do Brollón e tamén na algo máis distante Triacastela. *Soubesse* (v. 26), con *soub-* como radical do tema de perfecto de *saber*, tampouco o coloca o ALGa 1 (mapa 348) en Quiroga, para a que só presenta *soup-*; mais é posible que este uso mudase naquelas terras nos case trescentos anos que van de principios do século XVIII a principios do XXI, ou ben que Losada non escollese para esta variable a variante que daquela sería propia ou máis común nos seus eidos nativos.

21 Este mapa dá para Quiroga as variantes *muito* e *moito*.

22 Ademais de *mao*, neste mapa sitúase en Quiroga a variante *mau*.

23 Este mapa presenta coexistencia de *il* e *el* en Quiroga.

Certamente, con esta nosa hipótese harmoniza tamén a alusión aos ríos Miño e Sil que se fai no verso 4 do pranto, alusión que, aínda que poida ter algo de tópico, de discurso repetido (Miño e Sil como os ríos máis representativos de Galicia), é particularmente esperable nun poema composto por alguén que naceu e viviu os seus primeiros anos a moi poucos quilómetros do Sil. Considérese tamén, de par disto, que o nome do río que pasa por Quiroga tería para o poeta o indubidable atractivo de lle permitir a fácil construción dun verso que debía manter a rima asonante en *-í*.

Por todo o anteriormente exposto, cremos que o autor do pranto galego pola morte de Luís I de España debeu de ser o padre xesuíta Luís de Losada e Prada.

4. FORMA E CONTIDO DO PRANTO GALEGO²⁴

As distintas pezas presentadas no certame poético pola morte de Luís I foron compostas seguindo en maior ou menor medida as coordenadas estéticas da poesía barroca de signo culterano, cuxo cultivo perdurou en España ata a primeira metade do século XVIII (Polt 1994: 21). Por tanto, non debe sorprendernos que os catro autores de Salamanca pretendesen levar a cabo nas súas creacións un alarde de dominio retórico, de erudición –fundamentalmente clásica– e de enxeño compositivo que, visto desde unha perspectiva actual, semella restar espazo á expresión sincera do sentimento de dó pola morte do xove monarca.

Canto á forma métrica das composicións, os catro poetas optaron polo romance de verso heptasílabo, estrofa habitual da elexía ou *endecha* na literatura española desde o século XVII²⁵. É probable que a elección unánime desta estrofa de tipo popular no canto doutra máis complexa tivese por obxecto facilitar o labor de improvisación dos autores. Cremos ademais que o feito de que as pezas fosen concibidas para seren recitadas de viva voz ante un auditorio e non para unha lectura individualizada puido condicionar nalgúns casos a escolla de rimas moi perceptibles, coma no caso do pranto galego, con palabras agudas en *-í* (*min, Sil, confín, rir...*). Convén salientar ademais que, curiosamente, non todos os textos teñen a mesma extensión; fronte aos 48 versos de tres dos romances (estruturados en 12 estrofas de catro versos cada unha), o pranto castelán é bastante máis longo e alcanza os 80, circunstancia sobre a que non se recolle ningunha aclaración no relato do certame.

24 Os autores deste artigo queremos deixar testemuño do noso agradecemento a Déborah González Martínez, que nos deu algunhas ideas iniciais arredor do significado do poema que puidemos aproveitar neste apartado.

25 Ata tal punto foi así que a *endecha* chegou a dar nome a este tipo de estrofa aínda cando o seu tema non fose estritamente lutuoso (Marchese e Forradellas 1994: 122).

Analizando o contido da peza de Losada comprobamos que os versos iniciais (1-8) expresan de maneira hiperbólica a dor que sente o poeta, ao tempo que introducen elementos que permitirían identificar facilmente o carácter galego do poema para un público non galego coma o de Salamanca, elementos tanto paisaxísticos (a mención dos ríos Miño e Sil) coma de tipo climatolóxico (a alusión ao “dòce orballo”). Os versos 9-20 incorporan a *laudatio* do personaxe falecido, e neles destácase a primeira etapa da vida do monarca (“Pò la maña ben cedo”), en que é caracterizado como un compendio de ledicia, beleza, perfección e aromas en grao sumo, polo que non coñece rival entre os personaxes máis fermosos da mitoloxía clásica nin entre os xardíns máis soados da antigüidade. Nos versos seguintes salientan o valor metafórico das flores e o da oposición das cores branca e vermella: “Il foy Lis volta en rosa, / Ou ben rojo alhelí, / Foy colorada neve, / Ou nevado carmin” (21-24). Sen dúbida, a flor de lis branca, símbolo da realeza de Francia, representa unha alusión á orixe e á familia de Luís I, pero descoñecemos o valor simbólico preciso da cor vermella –á que está asociada a rosa neste contexto–, que acaso se podería relacionar coa condición real do xove Borbón²⁶. A continuación, nos versos 25-28 xa é clara a referencia á circunstancia da enfermidade que provocou a morte do monarca, ao opoñerse a espiritualidade da súa “alma tan christiana” á materialidade dun “corpo tan gentil”. O breve e feliz reinado de Luís I é identificado a seguir cunha continua primavera (“reynou [...] / Oyto meses d’Abril”, 31-32), pero a funesta acción da morte, ademais de comover o propio poeta (33-36), ocasionou a fin desa primavera transformándoa nun inverno perpetuo (37-40). A voz lírica pide entón “Rojos Lirios”²⁷ –que simbolizan a figura do rei– para lograr a fin do inverno ou estado de desolación en que todo se encontra sumido (41-44), pero finalmente acéptase con resignación a indefectible morte do monarca, que pasa a ocupar o seu espazo entre as estrelas do firmamento (45-48).

Como xa foi apuntado, entendemos que a composición que se analiza pode adscribirse á modalidade culterana ou gongorina da poesía barroca hispana, aínda que non acade os extremos de artificiosidade formal que caracterizan a poesía “escura” de Luis de Góngora. Cabe repararmos, iso si, na complexidade do hi-

26 A vermella é a cor vinculada a emperadores e monarcas desde a antigüidade, caracterizados, entre outros atributos, polos seus mantos tinguidos de púrpura (DRAE 1737: s.v. púrpura). Repárese, sen ir máis lonxe, no manto rexio de Luís I no retrato de 1724 do pintor da corte Jean Ranc, reproducido ao final deste artigo, que contrasta con aqueloutro azul que porta, sendo aínda Príncipe de Asturias, noutro retrato de Ranc de 1723 que se encontra no Museo do Prado.

27 A apóstrofe “Uotai me à maos ben cheas / Rojos Lirios” (v. 41), tradución dos versos virxilianos “Manibus date lilia plenis / purpureos” que citamos máis abaixo, vai dirixida ao ceo, como se encargou de aclarar o propio Luis de Losada na presentación que fixo dos seus versos (*Oracion Funebre*, p. [37]).

28 Palabra oxítone no texto.

pérbato da novena estrofa, que lembra o retorcemento sintáctico, de pretendido efecto latinizante, de obras como o *Polifemo* ou as *Soledades*: “Ista pois Frol dà morte / Logo que à vin ferir / A negra fouce, negras / As miñas fadas vin” (vv. 33-36); é dicir, ‘logo que vin a negra fouce da morte ferir esta flor –ou sexa, Luís I–, vin negras as miñas fadas’. E, con certeza, nesa liña latinizante debemos considerar algúns cultismos, aínda que non moitos, empregados por Luís de Losada: *Pensil*²⁸ (v. 18), *Hyblèø*²⁹ (v. 20) e talvez tamén o pronome relativo *cuio* (v. 29).

Entre os recursos literarios de que botou man o autor abundan as metáforas e as imaxes de tipo sensorial. Entre as primeiras podemos mencionar algunha frecuente na poesía da época³⁰, como a identificación do *ceo* co *zafiro* (ou *Zafir*, verso 48), elementos relacionados pola súa cor azul característica. Pero sen dúbida ocupan un lugar preeminente as metáforas florais, de uso relativamente amplo na poesía do Renacemento e o Barroco, e en particular nos poemas amorosos de Luis de Góngora (Peña Álvarez 2010: 235), que con probabilidade leu o autor galego. Nos textos poéticos as flores foron asociadas tradicionalmente á beleza, pero tamén á brevidade da vida, tendo en conta o seu carácter efémero (Peña Álvarez 2010: 11); por iso resulta moi acaída a identificación de Luís I cunha *Frol* (v. 33). Así mesmo, pola súa orixe familiar francesa o monarca é identificado coa flor de lis (vv. 21 e 46) e ademais compárase co *cravel* e o *jazmín* en atención ao seu carácter ledo e o seu aspecto garrido (vv. 11-12). Pero a presenza dalgunhas flores no poema parece xustificarse en función do seu colorido, pois aparecen asociadas á cor vermella (a rosa e o alelí), fronte ao branco da flor de lis. Precisamente, a branca e a vermella son cores habitualmente asociadas á beleza (sobre todo do rostro) na poesía amorosa e, tendo isto en conta, talvez non sexa casual a semellanza formal do quiasmo dos versos “Foy colorada neve, / Ou nevado carmin” (23-24) con aqueloutro da célebre descrición da fermosa nereida na *Fábula de Polifemo y Galatea* (1613):

Purpúreas rosas sobre Galatea
la Alba entre liliis cándidos deshoja:
duda el Amor cuál más su color sea,
*o púrpura nevada, o nieve roja*³¹.

29 Segundo o Dicionario de Autoridades, o adxectivo *hibleo* significa “Abundante, améno, oloroso y florido. Es voz usada de los Poetas, tomada del monte Hybla de Sicilia, que era mui fértil por sus jardines, plantas, miel y flores” (DRAE 1734: s.v. *hybléo*).

30 Así se dá a entender nunha das acepcións da entrada *zafir* do dicionario da Real Academia Española: “Llaman à qualquier cosa, que tiene el color azul, especialmente al Cielo, y es freqüentemente usado entre los Poetas” (DRAE 1739: s.v. *zaphyr*, *zaphyro*).

31 As itálicas son nosas. Citamos pola edición de Alexander A. Parker (Góngora 2000: 137), que, á súa vez, reproduce a clásica de Dámaso Alonso.

Fose como fose, a viveza cromática asociada a Luís I vese bruscamente coutada pola irrupción da morte, que cobre todo de negro (o recurso á epanadiplose do verso 35 dálle especial énfase a esta cor –ou ausencia de cor– no poema). O poeta asume entón que só o regreso do monarca poderá restituír a feliz primavera vivida no pasado, substituída agora por un inverno constante³², polo que, aludindo a uns versos do poeta Virxilio, pide ao ceo “Rojos Lirios”, é dicir, a volta de Luís I.

En efecto, como xa se adiantou ao principio deste traballo, unha das bases consensuadas polos catro “estudantes” de Salamanca como punto de partida do certame poético foi, xunto á de que cada un poetizase na súa lingua propia, a de glosar algúns versos dun célebre episodio do Libro VI da *Eneida*:

Convinieronse en poetizar al assumpto del comun dolor, cada uno en su propio idioma, glossando algunos versos de Virgilio 6. *Æneid.* sobre la muerte de Marcelo Principe Romano, versos llamados antes aureos, por el bolsillo de doblones, que interesò su Autor, y aora mas aureos, por los dorados Scholios de nuestros Licenciados (*Oracion Funebre*, p. [36]).

Nese Libro VI da *Eneida* relátase o descenso do troiano Eneas aos infernos, conducido pola Sibila de Cumas. Alí, entre os heroes dos Campos Elisios, atopa a seu pai Anquises, quen lle revela os altos designios reservados aos seus futuros descendentes e, ademais, fai un emotivo eloxio de Marcelo, sobriño do emperador Augusto, morto precisamente cando Virxilio compoñía o seu poema épico. Octavia, nai de Marcelo e irmá de Augusto, gratificou a Virxilio cunha moeda de ouro por cada un dos versos da pasaxe do pranto do seu fillo defunto, de aí que fosen coñecidos desde entón como “versos áureos” (García Calvo 1976: 25-26).

Evidentemente, os catro licenciados coñecían ben este pranto por Marcelo e semella lóxico imaxinar que ademais estivesen polo menos familiarizados co resto da *Eneida*. De feito, Virxilio, o modelo latino por excelencia para o verso, viña sendo profusamente estudado nas escolas europeas desde a Antigüidade tardía³³, de maneira que non parece arriscado supoñer que o certame de 1724 se inspirase nalgunha actividade académica desenvolvida nas aulas universitarias de Salamanca ou entre os alumnos do Real Colexio da Compañía de Xesús. A

32 Téñase en conta que as *endechas* galegas foron compostas e recitadas a finais de novembro de 1724, baixo unhas condicións climatolóxicas con seguranza ben diferentes das dos últimos días do reinado de Luís I, falecido o 31 de agosto anterior.

33 Tanto era así que algúns alumnos mesmo “se aprendían fácilmente de memoria todo su Virgilio [...] y aun rivalizaban en componer según su modelo hexámetros y hexámetros [...]”; una facilidad de la memoria que en algunas partes de Europa o de Inglaterra ha llegado a durar para algunos pocos hasta el siglo pasado mismo [isto é, o século XIX]” (García Calvo 1976: 49-50).

novidade radicaría neste caso no manexo que dous dos catro autores fixeron de modalidades lingüísticas carentes de tradición literaria culta daquela coñecida. Cando menos esa era a situación do galego por volta de 1724.

Os versos da *Eneida* que inspiraron o poema de Luís de Losada foron os correspondentes á parte final do eloxio que Anquises fai de Marcelo:

Manibus date lilia plenis
 purpureos spargam flores animamque nepotis
 his saltem accumulem donis, et fungar inani
 munere³⁴.

Ora ben, Luís de Losada alterou eses versos para que se adaptasen mellor ao seu propósito, para que cadrasen coa disposición de ánimo con que el encarara a composición do seu pranto. Por unha banda prescindiu da parte dos versos de Virxilio que fai referencia á relación de parentesco entre os personaxes (“animamque nepotis / his saltem accumulem donis”) e, por outra, como se observa na propia presentación da *endecha*, substituíu unha palabra do orixinal, *inani*, polo adxectivo *amantis*, para que así a pasaxe poética rezase “Manibus date lilia plenis / purpureos spargam flores, et fungar amantis / munere”. Losada, por tanto, quixo salientar que os lirios vermellos con que el desexaba recordar a Luís I non representaban de ningunha maneira un tributo inane ou carente de valor, senón unha amorosa homenaxe ao monarca que finara en Madrid tres meses atrás.

Sen dúbida, a elección desta pasaxe do poema latino, un pranto, resultaba moi acaída como pretexto literario nunhas exequias pola morte de Luís I, pois as biografías do rei español e do príncipe romano presentaban un evidente paralelismo: os dous faleceran de maneira prematura, sen poderen dar cumprimento ás expectativas políticas que xeraran en vida. No caso de Marco Claudio Marcelo (42 a.C.-23 a.C), casado con Xulia, filla de Augusto, sen chegar a suceder o César á fronte de Roma.

5. A PRIMACÍA ENTRE AS LINGUAS IBÉRICAS³⁵

Lense no relato da xusta poética da *Oracion Funebre* polo rei Luís I algúns tópicos lingüísticos que gozaron de moito predicamento no século XVIII español e

34 Son os versos 883-886 do Libro VI. Na recente tradución de Xoán Fuentes din así: “Dade a mans cheas, dádeme lirios; / Quero espallar flores vermellas e con estes regalos / Cubrir ao menos a alma do meu neto e renderlle esta inane / Homenaxe” (Virxilio 2013: 169-170).

35 Nesta xusta poética empregáronse o éuscaro, o galego, o portugués e mais o castelán antigo, pero non o catalán, do que nada se di, quer porque no colexio de xesuítas de Salamanca fosen escasos ou inexistentes os alumnos e profesores que o tivesen como lingua propia, quer porque se tratase dun idioma

mesmo durante todo o *Ántigo Réxime* e aínda ata ben máis tarde. Non entraremos a fondo neles, non só porque xa os teñamos abordado en parte en traballos anteriores (cf. especialmente Mariño Paz 2002/2003), senón tamén, e sobre todo, porque cremos que a forma en que neste papel se tratan non é tan minuciosa e circunstanciada que esixa de nós un comentario demorado.

Como adoita acontecer nas fontes da época, a competencia entre linguas funciona aquí como imaxe, representación ou correlato da competencia entre nacións. Da lectura do relato da xusta poética entre os estudantes guipuscoano, galego, portugués e “Castellano viejo” infírese que este poeta castelán consideraba, sen conceder lugar para a discusión, que era o seu o idioma máis distinguido da península Ibérica. Para el o galego e o portugués constituían dialectos ou variedades emanadas do castelán antigo que, aínda que dignas, non herdaran “su seriedad por entero”. Advertía este estudante que as maiores atencións e os máximos respectos se deberían reservar “para la magestad del Lenguage antiguo Castellano, de cuya fuente eran arroyos, aunque con sus particulares Dialectos, las Lenguas Portuguesa, y Gallega, sin heredar no obstante su seriedad por entero” (*Oracion Funebre*, p. [40])³⁶. En consonancia con isto, poucas páxinas máis atrás xa se escribira que o estudante galego manifestara antes de declamar os seus versos que a lingua galega, por pura cortesía e non porque en ningún tempo mediase ningún tipo de coerción, cedéralle o posto ao castelán dentro da propia Galicia, de tal modo que a carencia dun cultivo literario continuado acabara limitando a paleta dos seus rexistros:

Añadiò [o estudante galego], que la Lengua Gallega de puro cortès no se avia cultivado tanto, como pudiera, por ceder el lugar, aun en su patrio suelo, à la reynante Castellana; pero que no obstante explicaria el mismo pensamiento con algunas tiernas expresiones, que las Musas pudiesen adoptar (*Oracion Funebre*, pp. [37-38]).

falado en territorios do antigo Reino de Aragón que foran derrotados aínda recentemente no decurso da Guerra de Sucesión ao trono español. En 1724 pouco tempo pasara aínda des que se promulgaran os famosos Decretos de Nueva Planta, que prohibiran os usos formais do catalán e ordenaran que nas terras onde se falaba se fose estendendo o emprego exclusivo do castelán e do latín nas actuacións xudiciais, nas escolas de primeiras letras, nos estudos de gramática e na explicación da doutrina cristiá.

36 Alén disto, esta persoa argumentou nesta xusta poética a prol da súa lingua asegurando que non había ningunha mellor ca ela para honrar a memoria dun rei tan *español* coma o finado Luís I: “que esta gloriosa Lengua era la que debía prestar omenage à la memoria de un Rey, tan de corazon Español, y que diò tantas señas de renovar el antiguo esplendor, y credito de los Españoles” (*Oracion Funebre*, p. [40]). Non nos parece un exceso inferir de aquí que este estudante consideraba o castelán como a lingua máis *española* das catro que se usaron no certame poético.

O estudante portugués, topicamente presentado como soberbio e ampuloso, non deixara tampouco de rebaixar a categoría do galego, idioma que, coma outros seus compatriotas contemporáneos³⁷, estimaba carente do señorío do lusitano:

El Portugues, que estaba impaciente de vèr, que tardaba su vez, esponjándose, y avultando los labios, dixo, que la lengua Gallega no tenia el sonido tan masculino, y tan señor, como la Portuguesa: que esta debia ser oyda, mas que todas, en asunto de tanta gravedad (*Oracion Funebre*, p. [38]).

O estudante guipuscoano, que na realidade foi o que interveu en primeiro lugar, amosou tamén un patente orgullo pola súa lingua que certamente era o mesmo que lle profesaba o seu evidente referente, o padre Larramendi. Así mesmo, ese estudante deu neste lance salmantino de 1724 patentes mostras dun ánimo polemista que inevitablemente nos recorda as moitas páxinas ardentes que o xesuíta de Andoain lle dedicou á refutación de ideas contrarias ás súas en *De la antigüedad, y universalidad del bascuense en España* (1728), *El imposible vencido* (1729) e *Diccionario Trilingue del Castellano, Bascuence, y Latin* (1745). No principio do relato do acontecido ante o túmulo erguido en Salamanca en novembro de 1724 dise que este poeta en vasco non deu a coñecer o seu poema senón “despues de aver afectado una discreta bozalidad en romance, diciendo *Rey Luis tener gloria, España sentir, gemir, morir*, con aplauso de los oyentes, que observaron lo oportuno de los infinitivos, porque el objeto no admite otros tiempos” (*Oracion Funebre*, p. [36]). Percíbese ben aquí a man de Larramendi, que no extenso prólogo do seu *Diccionario Trilingue del Castellano, Bascuence, y Latin* dedicou dúas páxinas de apertada letra á descrición dalgunhas das que el estimaba as máis frecuentes interferencias observables no seu tempo no castelán falado por bilingües vasco-casteláns (Larramendi 1745: LV-LVII).

Afirma despois o estudante euscaldún que o ánimo que o movera a presentar a súa composición ao certame fora non só o de se laiar polo falecemento de Luís I, senón tamén o de mostrar que “la Lengua santa del Vasquenze sabe avenirse con las Leyes metricas del Parnasso” (*Oracion Funebre*, p. [36]). Velaquí outra convicción moi querida de Manuel de Larramendi, cuxa pluma cremos recoñecer tamén baixo a frase nominal “la Lengua santa del Vasquenze”, acorde coa letra e

37 É o caso de Martinho de Mendonça (1693–1743), que nun opúsculo de 1727 publicado baixo o pseudónimo de Ernesto Frayer e destinado a polemizar co padre Feijoo afirmou o seguinte: “Las Lenguas se perfeccionan por los Elegantes, y cultos Oradores; por los discretos, y elevados Poetas; y por los exactos, y facundos Historiadores. En la Lengua Portuguesa nadie ignora el nombre de Vieyra Camois, y Barros: En la Gallega, no sè que se escribiesse libro, digno de ser leído; y para que lo fuesse el *Theatro Critico*, no le escribió en Gallego su Autor” (Frayer 1727: 806). Referíase aquí de Mendonça ao *Theatro Critico y Universal* do padre Feijoo.

coa música de moitas das ideas que defendeu adoito nas súas obras. Foi así mesmo a pluma do xesuíta vasco, certamente, a que redactou as liñas en que se censura con acritude o ignorante “Golilleja mozalbete” (*Oracion Funebre*, p. [41]) que pedira unha tradución do poema en éuscaro porque non entendera o que nel se dicía, a que compuxo a versión latina deste e, finalmente, a que, convencida de que para o *Golilleja* “y otros de su cultura, el Latin será Vasquence, y el Vasquence Latin” (*Oracion Funebre*, p. [43]), escribiu tamén a tradución da “Euscara” ao romance.

Estas tres composicións vasca, latina e castelá inseriunas Larramendi anos despois de 1724 no libro *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada* (Salamanca, 1729), a primeira gramática da súa lingua, coa que quixo demostrar que carecía de todo fundamento o tópico de que o éuscaro era non só unha lingua sen arte (é dicir, sen gramática), senón mesmo unha lingua incapaz por completo de tela³⁸. Nese libro, baixo a epígrafe “DE LA POESIA DE QUE ES CAPAZ el Bascuenze”, o padre guipuscoano sentenciou tamén que “en una palabra se puede decir, que el Basquenze es capaz de todos los metros, de que es capaz el Romance, sin que aya mas dificultad de componer en una, que en otra Lengua” (Larramendi 1729: 381). Entre os poemas que a seguir aduciu para probar este aserto situou en primeiro lugar “aquella *Euscara*, que se hizo en Salamanca en la muerte de Luis I”, isto é, a composición da que aquí estamos a falar, presentada coas mesmas palabras que xa utilizara en 1724 e acompañada das versións en latín e mais en castelán que xa se deran ao prelo tamén cinco anos antes (cf. Larramendi 1729: 383-388). Nin nestas páxinas nin nas da *Oracion Funebre* se declarou o xesuíta vasco autor de tales obras, pero parécenos que todos os indicios aquí reunidos apuntan unánime e convincentemente cara a el como o seu autor.

38 Tamén en Salamanca, xa en 1728 publicara Larramendi a loanza titulada *De la antigüedad, y universalidad del bascuence en España*, que el mesmo presentou como “Escrito preliminar del Arte” (Larramendi 1728: 170). Moitas das súas páxinas están consagradas á defensa da hoxe desacreditada hipótese vasco-iberista, é dicir, da idea de que o vasco fora a lingua primitiva e universal de España, isto é, da península Ibérica. Varios anos despois o xesuíta de Andoain deu ao prelo en Donostia o amplo *Diccionario Trilingue del Castellano, Bascuence, y Latin* en dous tomos (Larramendi 1745), precedido dun novo e demoradísimo eloxio do éuscaro con nova defensa da hipótese vasco-iberista. Era este o primeiro dicionario publicado do vasco, co que o seu autor completaba a trepia sobre a que se sostería a súa contribución aos traballos de rehabilitación e elaboración do seu idioma nativo: apoloxía, gramática e dicionario.

6. REPRODUCCIÓN FOTOGRÁFICA

R^o 170447

ORACION FUNEBRE
CON QUE EL REAL COLEGIO
DE LA COMPAÑIA DE JESUS
DE SALAMANCA,
CELEBRÓ ⁹² L 95 (4) 12
LAS REALES EXEQUIAS
DE NUESTRO JOVEN MONARCA
D. LUIS PRIMERO
DE ESTE NOMBRE,
Y ALGUNA NOTICIA DEL APARATO
lugubre que se dexaba ver en la Iglesia
de dicho Real
Colegio.

DALO A LUZ
D. MARTIN DE LARDIZAVAL Y ELORZA,
Colegial Huesped en el Colegio Viejo
de San Bartholomè Mayor de
Salamanca.

Con licencia del Señor Maestro-Escuela,

Portada do libro *Oracion Funebre* (1724). Exemplar da Universidad Complutense.

No surto día, ò tu, día ominoso,
 Que el rosicler enlutas de la Aurora,
 La question resolviendo tenebroso,
 Si el Alva rie luz, ò perlas llora:
 Yá que has visto en asombro pavoroso
 El Ocaso de un Sol tan à deshora:
 D nos, si fue verdad, ò sombra vana,
 Que se nos puso el Sol por la mañana?

Donde mas se logró la inspiracion poetica del Tumulo, fue en quatro Estudiantes, que casualmente se juntaron à contemplarle, y cuya ingeniosa amenidad sirvió de entretenimiento, y diversion à todo el Concurso en medio de circunstancias tan lugubres. Uno era Guipuzcoano, otro Gallego, otro Portugués, otro Castellano viejo: los quales, viendo que andaba desmandada la Poësia por otros gremios, trataron de llamarla àzia sí con el cebillo, siempre grato à las Musas, de juveniles cultos años. Convinieronse en poetizar al assumpto del comun dolor, cada uno en su propio idioma, glossando algunos versos de Virgilio *6. Aneid.* sobre la muerte de Marcelo Principe Romano, versos llamados antes aureos, por el bolsillo de doblones, que interesò su Autor, y ahora mas aureos, por los dorados Scholios de nueëtros Licenciados. El Guipuzcoano, despues de aver afectado una discreta bozalidad en romance, diziendò, *Rey Luis tener gloria, España sentir, gemir, morir*, con aplauso de los oyentes, que observaron lo oportuno de los infinitivos, porque el objeto no admite otros tiempos; tomò por tema aquel sesqui verso, *Ostendent terris hunc tantùm fata, nec ulrà-esse sinest.* Sobre esto dixo, que se le figuraba la vida del Rey à modo de aparicion Celestial, cuya propiedad es consolar mucho, y durar poco; ò como una preciosa Reliquia, ò bella imagen, que guardada en un camarín, no se muestra màs que por un breve rato, y luego, corrida la cortina, se recoge. Mas, para que se viesse, que la Lengua fanta del Vasquenze sabe avenirse con las Leyes metricas del Parnasso, se explicò con mas gala con esta

EV-

Páxinas 36 a 43 da *Oracion Funebre*, co relato do certame poético de Salamanca.

EVSCARA.

- E**Rreguè bat Cerutic
Madridèn aguertù zàn,
Nolà noizbait ainguerù
Edér bat guertátzen dà.
- 2 Elurrèz , ta carminèz
Edértzen aurpegui-à
- P**hérlac , ta rubíac ére,
Norc guciágo cebilt zàn.
- 3 Zuen isúrtzen galan qui
Chit arguizcò itsáto bāt,
Cergátic Cerucò gauzac
Ez oy dátoz bestelá.
- 4 Guipúzcoan gorata ric
Mendiác éuren gañeàn,
Berà icústeco luzátzen
Zúten lepò gogorrá.
- 5 Jaquíñèz , pistúitzen zala
Lengò vrrezcò edade-à,
Guelditúco ezrà nigátic
Cíon mendi bacoitzác.
- 6 Naízuèn mendi edoceñèc
Potosi bézela izàn,
Ez nai burni-à emanic,
Báicen Otárcò vrre-à.
- 7 Baña Ceruác goicegut
Dío,Luisez ascò dà,
Badà erreguè aguertù dánac
Íraun dù ascò lurreàn.
- 8 Esferác eráman dígu
Gámbara vrdin a rrtarás;
Eztà icústén , baña aguítz
Sentizen lájartzen dà.
- 9 Etpaña illumbèan dágo,
Nolà eclípsè ciquíñac
Eguerdían quéntzen dío
Eguzquiari argui-a.
- 10 Nolà dán icústén máiz
Sorò edér loredun bāt
Ipár erí gaitzaré quin
Lorè gozoèn obi-à.
- 11 Burni edade-à berríz
Dátor zori gaisíoàn,
Urre-oríac quendurícan
Burnidun anz illunac.
- 12 Ceruác eracástén dígu-
Ecìn vicí diralá
Ondasúnac luzarò,
Ezpadá éuren errían.

Salió al punto el Gallego : y escogiendo aquel retazo del mismo lugar de Virgilio con mutacion de una palabra , -- *Manibus date lilia plenis.* -- *Purpureos spargam flores , & fungar amantis.* -- *Manere* : --- dixo , que el difunto Rey avia enseñado a los Lirios à ser purpureos , sin perder nada del candor nativo : que sus Reales floridas prendas nos ofrecian una Primavera perpetua , pues ya este año la avia hecho empezar por Henero , y durar hasta Agosto : que bien podia el Cielo derramar flores à manos llenas , pues nada fobraría , para desviar la aspereza triste de un perpetuo hybierno , que nos intima el dolor de su ausencia. Añadió , que la Lengua Gallega de puro cortés no se avia cultivado tanto , como pudiera , por ceder el lugar , aun en su patrio suelo , a la reynante Castellana : pero que no obstante explicaria el mismo pensamiento con algunas tier.

tietnas expresións, que las Masas pudiesen adoptar, en estas

ENDECHAS.

CHoren os meus dous ollos
(Mal fadado de min !)
Choren mais auga quente,
Que fria ò Miño, è Sil,

Dò Ceo ò dòce orballo
Non molle ò meu confin,
Pois ja cruo dòr gèa
Mcu folgar, è meu rir.

Pò la mañá ben cedo
O noso Rey Don Luis,
Mais ledo, mais garrido,
Qu' ò cravel, è ò jazmin:

Tan lindo, tan benfeito
Que posto cabeid' il,
Adonis è un probiño,
Narciso vn aprendiz:

De froles è ninguen
O mais galán Pensil,
Nimigalla d' aromas
O Hybléo Jardin.

Il foy Lis volta en rosa,
Ou ben roxo alhelí,
Foy colorada neve,
Ou nevado carmin.

Foy maravilla muita,
Que soubesse vivir
Vinha alma tan christiana
Nunh corpo tan gentil.

Rey, cuio pouco tempo
Foy tempo tan feliz,
Que reynou, fago conta,
Oyto meses d' Abril.

Ista pois Frol dá morte
Logo que à vin ferir
A negra fouce, negras
As miñas fadas vin.

Non mais Abril, n'in Mayo
Os Sinos faran vir:
Será d' ciqui por diante
Vnh Inverno fin fin.

Uotai me à maos ben cheas
Rojos Lirios: qu' así,
Crendo, qu' ò Rey Luis torna;
O Inverno irá à fugir.

Mais ná leyra dò Ceo
Prende a frol de Lys,
E ò seu cido lle deixan
Estrelas dò Zafir.

El Portugues, que estaba impaciente de ver, que tardaba su vez; esponjandose, y avultando los labios, dixo, que la lengua Gallega no tenia el sonido tan masculino, y tan señor, como la Portuguesa: que esta debia fer oyda, mas que todas, en asunto de tanta gravedad: que del citado texto de Virgilio el escogia, variando una palabra, estos rasgos, -- *Nimium vobis Hispana propago -- Visa potens, superi, propria hac si dona fuissent*: sobre cuyo sentido avia imaginado, que fue providencia del Cielo arrebatat tan presto al Rey Luis Primero, para tener à raya la ufania, y orgullo Castellano, que, si lograra mucho tiempo tal Rey, pudiera dar zelos, no solo à las Naciones vecinas, sino al Cielo mismo:

Y

y aunque de esso estaba muy lexos la Nacion Portuguesa, que como sabe moderar la vanidad, y fantasia en las grandezas proprias, sabe tambien no temer, ni embidiar las ajenas, no obstante feria no poco desayre el no ser embidiada. Dicho esto, y aviendo invocado con devocion el Numen de Camoes, se defendadò en estas

ENDECHAS.

SAhio de si Castella,
E não se diz onde anda:
Com a luz destas rochas
Othai à ver se se acha.

Naõ sò vanagloriosa
Castella festejava
A gloria d'ò seu Phenix
A despeito d'á Arabia:
Mais tam soberba hia
Com seu garzon Monarca,
Que ainda não tinha enveja.
A Nazaõ Lusitana.

Què muito, que fizesse
Befas à Esphera quarta,
Dizendo: Sol por Sol
Luis Fernando em España?
Naõ troco, diz, seus olhos,
Ianelas d'á esperançã,
Pelò quarto Planeta.
Con vinte astros as ancas.

Dono h'è de tudo ò Mundo,
Sem empregar as armas:
Que não sò Marte rijo,
Mais amor faz Monarcas.

Conquistador Cupido,
Aos coraçõens lança
Perigos d'òs seus olhos
Por settas de sua aljava,
Mais que os homens, os Anjos
Tem parte na sua fama,
Pois à Polar Bozina
Os seus louvores canta.

Afim d'ò seu perigo
Esquecida fallava
Castella: porèm hoje
Comeza à ter lembrança.

Falece Luis: è logo
Castella, è vilinhanzas
Fican vendo as Estrellas
En vez de Lyfes brancas.

A perda se avalia
En toda huma dourada
Idade, além de perto
D'á metade em cada alma.

Poeta h'è à Fortuna,
Naõ h'è muito, que faza
Consonantes das glórias
As mais fatã s desgrazas.

Aplaudieron todos al Portugues, unos porque entendieron los conceptos, otros porque gustaron del tono pomposo, y Senatorio, y de aquel rebolcarse en la boca las palabras, antes de salir al ayre. Pero los interrumpió el Castellano Viejo, que avia estado meturado, y taciturno, avisandolos, que reservassen atenciones, y respetos para la magestad del

del Lenguage antiguo Castellano, de cuya fuente eran arroyos, aunque con sus particulares Dialectos, las Lenguas Portuguesa, y Gallega, sin heredar no obstante su seriedad por entero. Añadió, que esta Lengua, cargada de años, y mercimientos, y venerable por sus canas, era la mas propia para asuntos heroicos: que en ella razonaban con elocuencia varonil los Ricos homes, y Fijosdalgo, en tiempo de Nuño Rofura, y Lain Calvo, quando los Poetas Castellanos rizaban mostrachos, y pelo en pecho, y no aparecian en el Parnaso, fino con lança en ristre, y con almete, gola, brazaletes, cota, escarçelas, calças atacadas, y por gala borceguies marroquies, ganados à los Moros à manopladas de buen pulso: que esta gloriosa Lengua era la que debia prestar omenage à la memoria de un Rey, tan de corazon Español, y que dió tantas señas de renovar el antiguo esplendor, y credito de los Españoles: que pues faltaba por glossar del referido lugar de Virgilio el mas vivo concepto, expresado en aquellos versos.

Heu pietas! heu prisca fides! invietaquè bello
 Dexterâ! Non illi quisquam se impunè tulisset
 Obvius armato: seu cum pedes iret in hostem,
 Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.

El procuraria imitar este ayre, varonilmente lagrimoso en estilo añejo con su saynetillo de rancio, lamentando los defaguados de nuestra dura suerte, y los bienes, y pròes, que perdimos, en estas sombrías

ENDECHAS.

Non me tollais las mientes,
 Dexadme recordar,
 Maguèr que lastimeras,
 Las cuitas de mio mal.
 Fortuna fementida
 Con fálagueña faz
 En Luis Fernán nos fizo
 El tuerto mas fatal.
 Non bien nos dio el conorte
 Furtonos el solaz,

Y en hetra escatimosa,
 El nazer, y el finar.
 Castillas, y Aledaños,
 Sospiros ayuntad,
 Plañid los homes buenos
 Vegadas mil, y mas.
Al Rey, que España vido
 Falta aqui mas galan,
 Galan en tallo, y rostro,
 Galan en todo lo al.

Ferz

Fermoso , è denuedo,
 Era su aspecto aílaz,
 Para menguar à Phebo
 La prèz de la beldad.
Del corazon mohinas
 Non ovo à domeñar;
 Cà fuera , mas que fecho;
 Nascido à la piedad.
 Su pecho sin falsia,
 Su fabla sin disfraz,
 Refocitaba el nome
 De la antigua fiedad.
Sin mengua , nin denuesto
 Del poderio Real,
 Sin pavor de las lides,
 Fue fijo de la Paz.
De como la Real cumbre
 Non cata en magestad;
 Cà supo parar mientes
 A la prò comunal.
De hinojos se viò el Mundo
 Tenudo à le adorar,
 E maguèr que amaisoso,
 Fizo omenage leal.
Su denuedo , è brabura
 Bastò para atraillar
 Alarbes tortizeros,
 Sin sofrir lid campal.
Ya infante , ò ya Ginete
 Hy vierades lidiar

Quier otri Cid Rui Diaz,
 Quier Paladin Roldan.
Del yelmo el Martinete,
 Con blando tremolar,
 Fiziera manso el vuelo
 Del Aguila imperial.
 Fizèra al su gallardo
 Soberbio Alazan
 Calçar por ferraduras
 Las Lunas de Mahomad.
Con solo yerle enhiesto
 Blandir fresno triumphal,
 Las huestes Agarenas
 Se abrieran al cerrar.
 Al fuego de su aliento
 Fumando estaba yà,
 Presto à ser de sus fojas
 Pavesa , el Alcoràn.
Mas ay! que el finamiento
 Le vino al madrugar:
 Y aqueixa nuestra hoigura
 El postrimero afàn.
Ferida España finca
 A guisa de mortal:
 Y el dolor fijodalgo
 Llantos pechando està.
Acabamiento , e cuita
 Nos dexa , y à la par
 De la su remembrança
 La tristura eternal.

Fue notable el gusto , con que escuchò estos acentos el yà numeroso Auditorio , que rodeaba los quatro Estudiantes. Algunos viejos lloraban de ternra , y consuelo , viendo , que aun vivia el Castellano antiguo , y no se hartaban de besar el ayre , que venia herido del maguèr , diciendo que este , y otros vocablos contemporaneos , se debieran embalsamar , para que durassen incorruptos hasta el fin de Mundo. Pero un Gohilleja mozalbete , que tenia traza de oficial de pluma , encarando

¶¶¶¶¶

do

do al Estudiante Guipuzcoano , le dixo : *seo Licenciado , en los ver-*
fos de los otros tres , ya hemos entendido algo , y nos consta , que ha-
blaron al caso : pero las Coplas de Vm. van sobre su palabra , y no nos
consta , si venian à la muerte del Rey , ò del Gran Tamorian , ni si eran
de Exequias , ò de Bodas. Seo Guapo , (respondió el Estudiante , algo
de mal humor , pero contenido por respeto del Tamulo , y por el Sa-
grado de la Iglesia) Yo no tengo la culpa de su ignorancia de Vm. ,
como no la tendría Homero , si al recitar su Iliada en Griego , tuviera
un oyente de esse caracter. Mas , porque no se preiuma , que estoy tan
pobré de Idiomas , como Vm. de urbanidad , si que mi Musa está liga-
da à solo el hechizo del Vascuence , dire en verso Latino Elegiáto los
pensamientos mismos , que antes dixé en mi própria Lengua , traducien-
do fielmente las Coplas de Vascuence , y dando à cada copla su Dístico
por el mismo orden.

- 1 **M** Adriti elapsus Cœlo Rex adstitit alto;
 Angelus ut subitis fuescit adesse modis.
- 2 Unio bellabat nivibus , carbunculus ostro,
 Tingeret ut vultum Regis uterque color.
- 3 Undantein radijs speciem dat tempora circum;
 Quippè aliter numquam res venit ulla poli
- 4 Se super erectos montes Guipuzcoa , Regem
 Porrigere , ut videant , collaque dura , stupet.
- 5 Auræa quodque ætas iterum grato ore rediret,
 Obsim haud , mons quivis , quominus adsit , ait.
- 6 Potoseos mons quisque æquavit opesque , decusque,
 Aurum pro ferro visceribusque tulit.
- 7 At properè Lodoici almus fatis , inquit , olympus,
 Namque diu terris Rex fuit ille nimis.
- 8 Caruleo occlusit juvenem sacra sphaera cubili,
 Non oculis patet , at corda dolore premit.
- 9 Mæsta subit tenebras Hispania , solis inumbrat
 Ut medium summi dum jubar alma foror.
- 10 Qualis ager florens , Boreæ dum frigus inhorret.
 Mòx lacerum in horti sæpè cadaver abit.
- 11 Ferrea forma redit , res omnes tingere fusco,
 Labitur auratus namque ; colore venit.

41. *Hæc doctrina poli, fœlicia fata pœrenni
Haud præter patriam tempore posse frui.*

Vè aquí Vm. (añadiò el Estudiante, buelto al que le avia provocado) vè aquí expressado todo el sentido de mi Vasquence poetico. Mas porque todavia no sabra Vm. si viene al caso, ò no, pues para Vm. y otros de su cultura, el Latin será Vasquence, y el Vasquence Latin; sacaré à Vm. de cuydado con otra no menos fiel traduccion en Castellano, siguiendo à mis compañeros en el metro de Endechas, cada una de las quales será expresion literal de su Copla Vasquence, tambien por su orden: y no encreparé mucho el estilo, porque no demos en el mismo escollo.

BNDECHAS.

<p>1 Un Rey todo del Cielo
Se aparecio en Madrid,
Qual fuele aparecerse
Tal vez un Serafin.</p> <p>2 Matizaban su rostro
De nieve, y de carmin,
Compitiendose à rayos
La perla, y el rubi.</p> <p>3 De luzes derramaba
Inundacion feliz;
Que las cosas del Cielo
No vienen sino afsi.</p> <p>4 Los montes de Guipuzcoa
Erguidos sobre si,
Para verle, estendian
Su rigida cerviz.</p> <p>5 Y al ver, que la edad de oro
Bolvia à revivir,
Cada monte decia,
No ha de quedar por mi.</p> <p>6 Cada monte apostaba
Riqueza al Potosi,
Y sus venas de hierro
Daban oro de Oñr.</p> | <p>7 Pero muy presto el Cielo
Dixo, basta de Luis;
Que un Rey aparecido
Ya dura mucho aqui.</p> <p>8 Recogiole la esfera
En su azul camarin,
Ya no se dexa ver,
Mas se deja sentir.</p> <p>9 España quedò à oscuras,
Como si en el Zenit
Grofero Eclipse hurtàra
Al Sol todo el luzir.</p> <p>10 Qual se mira la estancia
De un florido pensil,
Del cierzo à las injurias,
Cadaver de jardin.</p> <p>11 Buelve la edad de hierro,
Todo lo vâ à teñir,
Borrando visos de oro
El cardeno matiz.</p> <p>12 El Cielo nos enséna,
Que no pueden vivir
Las dichas largo tiempo,
Fuera de su pays.</p> |
|---|---|

¶¶¶¶¶¶¶ 2

Cef-

Luis I de Borbón, nun retrato de Jean Ranc (1724). Museo del Prado.

Fachada da igrexa da Compañía de Xesús de Salamanca.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALGa 1: Instituto da Lingua Galega (1990): *Atlas lingüístico galego*. Vol. 1: *Morfología verbal*. 2 tomos. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa.
- ALGa 2: Instituto da Lingua Galega (1995): *Atlas lingüístico galego*. Vol. 2: *Morfología non verbal*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa.
- ALGa 3: Instituto da Lingua Galega (1999): *Atlas lingüístico galego*. Vol. 3: *Fonética*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa.
- Alonso Montero, X. (1993): “Estudio literario das Festas Minervais Compostelanas de 1697”, en *Fiestas Minervales, y aclamacion perpetua de las Musas, à la inmortal memoria de el Ilustrissimo, y Excelentissimo Señor D. Alonso de Fonseca El Grande, Arzobispo de Toledo, y de Santiago, por sv Escvela, y Vniversidad, qve afectuosamente las consagra, dedica, y ofrece, al Excelentissimo Señor Conde de Monte-Rey, su Protector, Valedor, y Mecenas: Por mano de el doctor D. Ioseph Varela y Vasadre, Retor de dicha Vniversidad, y Prior de la Santa y Apostolica Iglesia de el Señor Santiago: Con acuerdo de el Claustro; y por su comission; de el Secretario, que obediente las descriue. [1697]*. Edición facsímil. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Álvarez, R. (2003): “Enfiando doas. O cultivo escrito do galego nos séculos XVI e XVII”, *Galicien Magazin* 14, 33-39.
- Álvarez, R. e X. L. Rodríguez Montederramo (2002): “O *Diálogo de Alberte e Bieito*. Dramaturxia, elites letradas e escrita en galego a fins do século XVI”, *BRAG* 363, 241-305.
- Álvarez, R. e X. L. Rodríguez Montederramo (2003): “Escrita poética en galego a fins do século XVI: a “Canción galega en loor de don Diego das Mariñas Parragués””, *BRAG* 364, 249-305.
- Barriocanal López, Y. (1997a): *Exequias reales en la Galicia del Antiguo Régimen. Poder ritual y arte efímero*. Vigo: Universidade de Vigo.
- (1997b): “Introducción”, en J. Gómez Tonel: *Relación de las exequias que hizo la Real Audiencia del Reyno de Galicia a la Magestad de la Reyna D. Margarita de Austria [1612]*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 13-43. Facsímile do exemplar pertencente á Biblioteca da Universidade de Santiago de Compostela.
- Cortijo Ocaña, A. (2001): “Un texto galego descoñecido do século XVI: a *Comedia de la invención de la sortija* da Brancroft Library (Berkeley)”, *Anuario de estudios literarios galegos*, 17-49.
- Cortina Iceta, J. L. (1981): *El siglo XVIII en la Pre-ilustración salmantina. Vida y pensamiento de Luis de Losada (1681-1748)*. Madrid: Instituto Enrique Flórez, CSIC.

- Diario del Real Colegio de la Compañía de Jesús de Salamanca* [Ms. 578 (anos 1665-1746) e ms. 579 (anos 1746-1767)]. Biblioteca General Histórica de la Universidad de Salamanca.
- DRAE = Real Academia Española (1726-1739): *Diccionario de la lengua castellana, en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua. Dedicado al Rey Nuestro Señor Don Phelipe V. (Que Dios guarde) a cuyas reales expensas se hace esta obra*. Madrid: Imprenta de Francisco del Hierro [ata 1729] / Imprenta de la Real Academia Española [desde 1732] (Tomo Quarto: 1734; Tomo Quinto: 1737; Tomo Sexto: 1739).
- Egido, A. (1990a): "Poesía de justas y academias", en *Fronteras de la poesía en el Barroco*. Barcelona: Editorial Crítica, 115-137.
- (1990b): "Literatura efímera, oralidad y escritura en los certámenes y academias", en *Fronteras de la poesía en el Barroco*. Barcelona: Editorial Crítica, 138-163.
- Fernández Rei, F. (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Fiestas Compostellanas, con que la siempre grande, muy noble, y leal ciudad de Compostella celebrò en este religiosissimo convento de Nuestra Señora de Bonaval, la Canonizacion del Maximo Pontifice Don Pío Qvinto, Cuchillo de los Herejes, Terror de los Sarracenos, Esclareçido Hijo del Gloriosissimo P. y Patriarcha Santo Domingo de Guzman. Fundador del Sagrado Orden de Predicadores. Dedicadas esta comvnidad al illvstrissimo, y Reverendissimo Señor, el Señor D. Fr. Antonio de Monroy Arzobispo de Santiago, &. Maestro General que fuè de dicha Religion*. Santiago: Antonio Pedache, 1715.
- Filgueira Valverde, X. (1970): "La fiesta barroca", en *Historias de Compostela*. Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos, 131-179.
- Fraye, E. (1727): *Discurso Philologico Critico sobre el Corolario del Discurso XV del Theatro Critico Universal que saca a luz Ernesto Frayer*. Madrid. [Citamos pola edición facsímil presentada por T. Verdelho (2000): "Uma polémica sobre 'la lengua lusitana, ò gallega', no século XVIII", en J. L. Rodríguez (ed.): *Estudios dedicados a Ricardo Carvalho Calero*. Santiago de Compostela: Parlamento de Galicia / Universidade de Santiago de Compostela, vol. 2, 791-806].
- García Boiza, A. (1915): *Datos para el estudio de la personalidad literaria del Padre Luis Losada, S. J. Conferencia leída en la Universidad de Salamanca*. Salamanca: Imp. de Calatrava.
- García Calvo, A. (1976): *Virgilio*. Madrid: Ediciones Júcar.
- Gómez Tonel, J. (1997): *Relación de las exequias que hizo la Real Audiencia del Reyno de Galicia a la Magestad de la Reyna D. Margarita de Austria [1612]*. Facsímile do exemplar pertencente á Biblioteca da Universidade de Santiago de Compostela. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.

- Góngora, L. de (2000⁷): *Fábula de Polifemo y Galatea*. Edición de Alexander A. Parker. Madrid: Cátedra.
- González Montañés, J. I. (2007): “La *Égloga de Virgine Deipara* y el teatro de los jesuitas en Galicia durante la Edad Moderna”, *Anuario del Instituto Ignacio de Loyola / Loiolako Inazio Institutuen Urtekaria 2007*, 247-286.
- La Juventud triunfante, Representada en las Fiestas, con que celebrò el Colegio Real de la Compañía de Jesus de Salamanca la Canonizacion de San Luis Gonzaga y San Estanislao Kostka, y con que aplaudiò la Proteccion de las Escuelas Jesuiticas, assignada a San Luis Gonzaga por Nuestro SS. Padre Benedicto XIII. Obra escrita por un ingenio de Salamanca*. Salamanca: Por Eugenio García de Honorato y San Miguel, [1727?].
- Larramendi, M. de (1728): *De la antigüedad, y universalidad del bascuense en España: de sus perfecciones, y ventajas sobre otras muchas Lenguas, demonstracion previa al Arte, que se dará a luz desta lengua*. Salamanca: Por Eugenio Garcia de Honorato.
- Larramendi, M. de (1729): *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Por Antonio Joseph Villagordo Alcaráz.
- Larramendi, M. de (1745): *Diccionario Trilingue del Castellano, Bascuence, y Latin*. 2 tomos. San Sebastián: Bartolomé y Riesgo Montero.
- León Alonso, A. (1989): “Reflexiones acerca de la iconografía y literatura de fiestas durante el Antiguo Régimen”, *Cuadernos de Arte e Iconografía. I Coloquio de Iconografía 3*, vol. II, 376-381.
- López, R. J. (1992): “Celebraciones públicas en Galicia durante el siglo XVIII”, *Obradoiro de Historia Moderna 1*, 185-204.
- López, R. J. (1995): “Una relación festiva del siglo XVIII: la celebración en Orense del nacimiento del príncipe Luis según el Padre Butrón”, en *Estudios dieciochistas en homenaje al profesor José Miguel Caso González*. Oviedo: Instituto Feijoo de estudios del siglo XVIII, vol. 2, 11-18.
- Marchese, A. e J. Forradellas (1994⁴): *Diccionario de retórica, crítica y terminología literaria*. Barcelona: Ariel.
- Mariño Paz, R. (2002/2003): “18th century linguistic mentality and the history of the Galician language”, *Estudios de Sociolingüística 3 (2) (2002) & 4 (1) (2003)*, 1-41.
- Mariño Paz, R. (2012): “Estudo lingüístico”, en R. Mariño Paz / M. Sánchez Yáñez / D. Suárez Vázquez: *O romance da urca de Santo Antón (1777). Poesía en galego no Ferrol do século XVIII*. [A Coruña] Fundación Barrié, 121-170.
- Oracion Funebre con que el Real Colegio de la Compañía de Jesus de Salamanca, celebrò las Reales Exequias de nuestro Joven Monarca D. Luis Primero de este Nombre, y alguna Noticia del aparato lugubre que se dexaba ver en la Iglesia de dicho Real Colegio*. Dalo a luz D. Martin de Lardizaval y Elorza, Colegial Huesped en el

- Colegio Viejo de San Bartholomè Mayor de Salamanca. Con licencia del Señor Maestre-Escuela. [1724].
- Peña Álvarez, J. de la (2010): *Flores en la poesía española del Renacimiento y Barroco*. Memoria para optar al grado de doctor. Tomos I e II. Madrid: Universidad Complutense [Disponible en rede: <http://eprints.ucm.es/10139/1/T31436.pdf>. Última consulta: 24/11/2013].
- Polt, J. H. R. (ed.) (1994⁴): *Poesía del siglo XVIII*. Madrid: Clásicos Castalia.
- Rivera Vázquez, E. (1989): *Galicia y los jesuitas. Sus colegios y enseñanza en los siglos XVI al XVIII*. [A Coruña]: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Rodríguez Cabrero, J. (1932): “El egregio filósofo e insigne escritor P. Luis de Lossada (1681-1748)”, *BRAG* 242, 31-40; 243, 56-66; 244, 86-93.
- Roxas y Contreras, J. de (1768): *Historia del Colegio Viejo de S. Bartholomè, Mayor de la celebre Universidad de Salamanca*. Segunda parte, tomo primero. Madrid: Andres Ortega.
- Simón Díaz, J. (1962): *Siglos de Oro. Índice de justas poéticas*. Madrid: Centro Superior de Investigaciones Científicas.
- Uriarte, J. E. de (1906): *Catálogo razonado de obras anónimas y seudónimas de autores de la Compañía de Jesús pertenecientes á la antigua asistencia española*. Tomo tercero. Madrid: Establecimiento tipográfico “Sucesores de Rivadeneyra”.
- Virxilio = Publio Virxilio Marón (2013): *Eneida*. Estudio e tradución de Xoán Fuentes Castro. Noia: Editorial Toxosoutos.
- Yebra, J. de (1748): *Breve noticia de la vida, prendas, y virtudes del Padre Luis de Lossada de la Compañía de Jesus*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo y Alcaráz.